

VASÁRNAPI PATERNALIZMUS – LEGYEN-E VASÁRNAP BOLTBEZÁRÁS?

Dilemmák (nagyreszt) joggazdaságtani szemszögből

SZALAI ÁKOS

egyetemi docens (PPKE JÁK)

Ebben a rövid tanulmányban nem a 2014. évi CII. törvényt elemzem.¹ Mint Gyulavári Tamás bemutatta:² az a törvény nem rendel el vasárnap munkatiltalmat sehol, és a kereskedelmi szolgáltatásoknak is csak egy részét (a kivétel alá nem eső részét) zárhatja be. E tanulmány kérdése az, hogy támogatható lenne-e a *mai törvény helyett* egy olyan megoldás, amely egyrészt a gazdaság nagy részében valóban megtiltaná a vasárnapi munkát, másrészt, amely a „boltbezárás” alól sem engedne kivételt. Az első kérdésre annak alapján adhatunk választ, ha végiggondoljuk, hogy szerencsés lenne-e az emberek többsége (de mint majd látjuk nem mindenki) számára a vasárnapot törvényben szabadnappá, kötelező munkaszünetté nyilvánítani. Állításom: igen. A második kérdés viszont azt vizsgálja, hogy melyek legyenek azok a tevékenységek, amelyek kivételt képeznek a vasárnapi munkatiltalom alól. Látjuk majd, hogy épp a pihenőnap pihenő, vagy ünnep jellege kifejezetten megköveteli, hogy bizonyos szolgáltatások ekkor is elérhetőek legyenek. A boltbezárás kapcsán a kérdés tehát az, hogy a boltok ilyen körbe tartoznak-e. Itt csak a probléma megfogalmazására vállalkozom: felállítom az ún. paternalizmus-tesztet, amelynek alapján a kérdés eldönthető. Adatok hiányában azonban a választ megadni nem tudom. (Bár inkább a nemleges válaszra hajlok: átfogó boltbezárás nem, viszont *egyes termékek, szolgáltatások* forgalmazásának vasárnapi korlátozása valószínűleg támogatható e teszt alapján.)

¹ A tanulmány nem ebben a formában és sokkal rosszabb tartalommal jött volna létre Frivaldszky János, Gyulavári Tamás, Könczöl Miklós, Tattay Szilárd és Tóth Tihamér korábbi verziókhöz fűzött kritikája nélkül. A fennmaradó hibák, természetesen, a szerző számlájára írandók.

² GYULAVÁRI Tamás: A vasárnapi munkavégzés törvényi tilalma: munkavállalói jogok versus gazdasági érdekek? *Iustum Aequum Salutare*, XI., 2015/2. 117–125.

1. Legyen-e a vasárnap általában pihenőnap?

A kötelező vasárnapi munkaszünet a szerződések szabadságát korlátozza. Ha a munkaadó és a munkavállaló is szeretné a vasárnapi munkát (a munkavállaló például azért mert ezért magasabb bért kap, vagy azért, mert a munkaadója a vasárnapi munka kiesése esetén leépítésekre kényszerülne), akkor sem állapodhatnak meg ebben. Mivel a szerződési szabadság a gazdasági, társadalmi fejlődés egyik legfontosabb eleme, így komoly érvek kellene ahhoz, hogy azt megsértsük.³ A vasárnapi munka tilalma kapcsán találhatunk is ilyeneket. Egyrészt, érdemesnek tűnik általános, vagyis majd mindenkire kiterjedő szabadnapot, szabadnapokat kialakítani. Másrészt, azt is alá lehet támasztani, hogy ez ma Magyarországon a szombat és a vasárnap legyen. Ezt a két kérdést járja körül ez az alfejezet.

1.1. Legyen egy (vagy több) általános szabadnap?

A szűk értelemben vett munkajog alapján csak azt tudjuk belátni, hogy a pihenőidőt biztosítani kell a munkát végzőknek. Ebből nem következik az, hogy ezt a pihenőidőt lehetőség szerint egyszerre kellene kiadni az egész gazdaságban. Ezt a politikai közösség, illetve éppen a munka (ha tetszik: a gazdaság) érdeke követelheti meg.

Kezdjük az utóbbival, és próbálkozzunk fordított bizonyítással: lássuk be, hogy amennyiben a szabadnap nem egységes, az rosszabb a gazdaságnak, mint ha egységesen adjuk azt ki. A munkamegosztás korában, amely a modern gazdaság alapja, az egyes vállalatok, munkások tevékenysége szorosan összekapcsolódik egymással.⁴ Érintkezniük, kooperálniuk, kommunikálniuk kell. Tegyük fel ezek után, hogy nem léteznék a szombatot és – elsősorban – a vasárnapot a mi társadalmunkban védő konvenciók, és ki-ki szabadon döntheti el, hogy melyik napot szeretné szabadnapként. Mivel egy ilyen helyzetben nem lenne „kiemelt nap”, így vélhetően teljesen egyenlően oszlana meg, hogy ki melyik két napot jelölné ki. Vagyis az ország kéthetede hétfőn, kéthetede kedden, kéthetede szombaton és a kéthetede vasárnap venné ki a heti rendes szabadnapját. Ez azonban azt is jelenti, hogy a fennmaradó öt munkanapon a lehetséges kapcsolatok kéthetede éppen halott lenne. Vagyis míg ma a heti két munkaszüneti nappal a termelés kéthetедét áldozzuk be, úgy ebben az esetben többet:

³ Ezeket gyűjtöttem össze a szerződési szabadság kógens szabályai kapcsán alábbi írásomban: SZALAI ÁKOS: *A magyar szerződési jog gazdasági elemzése*. Budapest, Széchenyi István Szakkollégium – L'Harmattan, 2013. 518–523., 555–571.

⁴ Ezt tekinthetjük a munkamegosztás alapjának, ebből vezeti le a nemzetek gazdagságát Adam Smith is (ADAM SMITH: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól I.–II.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2011.), és ez a mai közgazdaságtani alaptankönyvek (például: PAUL HEYNE – PETER J. BOETTKE – DAVID L. PRYCHITKO: *A közgazdasági gondolkodás alapjai*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004.) kiindulópontja is. A legismertebb leírása a piac által lehetővé tett munkamegosztás pozitív hatásainak LEONARD E. READ I, *The pencil* című írása (első megjelenése: Irvington-on-Hudson, NY, The Foundation for Economic Education Inc., 1958.).

nem csak a munkát nem végzők (vagyis az adott nap a társadalom kéthetede) munkája esik ki, hanem a velük kapcsolatba kerülni nem tudóké is visszaesik.⁵

Az előző érv azt mutatja, hogy a munkát szervező, a munkabeosztásról döntő szereplőknek⁶ is érdekük, hogy a különböző munkafolyamatok ugyanakkor álljanak le; és következésképpen ugyanakkor induljanak újra. Tehát annak állami szabályozása is fölösleges. Például, Gyulavári Tamás tanulmányából⁷ tudhatjuk, hogy a mai magyar munkajog elég nagy körben megengedi a vasárnapi munkavégzést. Ha tehát a munkavállalók nagy része számára ma a vasárnap szabad, akkor az nem azért van, mert ezt az állam előírja, hanem mert a munkaadóknak is ez az érdekük. Állami tiltás nélkül is ugyanakkor áll le a legtöbb helyen a munka. Mert ez a gazdaság érdeke.

Ha azt akarjuk megérteni, hogy *miért érdemes ezt államilag is szabályozni*, akkor a másik érvet kell előhívni: a politikai közösség érdeke az egységes pihenőnap. Az e melletti joggazdasági érv egyrészt a koordinációs probléma (ez a gyengébb érv), másrészt az ún. hálózati hatás. A *koordinációs probléma* akkor merülne fel, ha valóban elindulna az előbb látott folyamat, és a munkaadóknak minden koordináció nélkül kellene kiadni a szabadnapokat. Mint láttuk, idővel (lehet, hogy viszonylag gyorsan) kialakulna az egységes szabadnap, de amíg ezt nem tisztázza a társadalom, addig a gazdaság, a társadalom erősen megszenvedné azt. Ezt lehet felgyorsítani, ha a kormány „tervezőként” rámutat egy napra, szabadnapként definiálva azt.⁸ Ez az érv azonban csak akkor támasztja alá az állami szabályozást, ha még nem alakult ki a társadalmi konvenció (például, ha Magyarországon egy harmadik munkaszüneti napot, vagy akár csak egy plusz szabad délutánt kellene biztosítani): ekkor az egységes szabadnap megtalálásának idejét rövidítjük le a szabályozással. Ha az már kialakult, mint ma hazánkban, akkor ez az érv kevésbé fontos.

A *hálózati hatás* azonban fontosabb lehet.⁹ Az egyazon napon szabadidővel rendelkező emberek egymás számára elérhetőkké válnak. Tudunk velük olyan programokat szervezni, amelyek egyébként munkaidőre esnének. A hálózati hatás itt

⁵ Természetesen az egységes szabadnap melletti ezen érv, a bemutatott logika akkor is igaz, ha heti két szabadnapban gondolkodunk, és azokat adnánk ki ilyen koordinátlan módon.

⁶ Felteszem itt, hogy ez a munkaadók egyszemélyi döntése – bár ez olyan túlzott leegyszerűsítés, amelyet érdemes lenne elvetni. Érdemes utalni itt arra, hogy nem csak normatív, hanem leíró szempontból is eltérés van a két munkajogi modell között. Az (elsősorban angolszász országokra jellemző) úr-szolga modell a munkavállaló kiszolgáltatottságát, a hierarchikus viszonyt hangsúlyozza, ezzel szemben a kontinentális munkajog a közöttük levő szerződéses viszonyból indul ki – igaz a munkavállaló gyengébb pozíciói miatt korlátozza a szerződési szabadságot. (Ezt a megkülönböztetést lásd például: Simon F. DEAKIN – Priya P. LELE – Mathia M. SIEMS: *The Evolution of Labour Law: Calibrating and Comparing Regulatory Regimes*. *International Labour Review*, 146., (2007) 133–162.) Utóbbi esetén azonban nem tekinthetünk el attól, hogy a munkafeltételek alakítása nem egyszemélyben a munkaadó felelőssége, hanem a munkavállalóval kötött szerződés miatt a munkavállaló érdekében is kell, hogy álljon.

⁷ GYULAVÁRI Í. M.

⁸ Magyarul például: Gary J. MILLER: *Menedzserdilemmák*. Budapest, Aula–Széchenyi István Kollégium, 2002. 78–81.

⁹ A hálózati hatás irodalmának összefoglalásáért lásd: William H. PAGE – John E. LOPATKA: *Network Externalities*. In: Boudewijn BOUCKAERT – Gerrit DE GEEST (szerk.): *Encyclopedia of Law and*

ugyanúgy működik, mint telefonhálózat esetén. Aki belép a hálózatba (akiknek az adott napon van a szabadnapja), az a hálózat többi tagja számára is előnyöket hoz: eggyel több ember válik számukra elérhetővé – jelen esetben a közös programra. Itt nem csak arra kell gondolni, hogy közvetlenül szervezhetünk a barátainkkal közös programokat a szabadnap délelőttjére, hanem a piaci hatásokra is. Ha az emberek többsége ráér az adott napon, akkor megéri reggeltől kinyitni azokat a szórakoztató, rekreációs, stb. intézményeket, amelyeket egyébként csak munkaidő után nyitnának ki. Lesz délelőtti vagy kora délutáni előadás a színházban, lehet délután meccseket rendezni, más műsort ad a tévé, stb.

Ugyanakkor a munkaadók ezekre a hatásokra nem (vagy csak kevésbé – a munkavállalóik munkakedvének, moráljának fenntartása érdekében) figyelnének. Őket elsősorban az foglalkoztatja, hogy a munkabeosztásuk alkalmazkodjon a partnereikéhez. Amennyiben van olyan munkaadó, aki kevés hazai (és mondjuk több muszlim országból való) partnerrel dolgozik, azok számára más szabadnap lenne kifizetődőbb.

1.2. Legyen ez a szabadnap a vasárnap?

Eddig azt láttuk, hogy legyen egy (vagy több) *nagyjából* minden munkaadónak egyszerre járó szabadnap. Az, hogy ez a szombat és a vasárnap legyen, ebből még nem következik. De az, hogy ezek egyike a vasárnap, nem is egyszerűen vallási (keresztény) követelmény! Nem (csak) a vallásszabadság miatt követeli ezt a katolikus hagyomány, a Katolikus Egyház sem. Túl azon, hogy ez a hagyomány – néhány kivételtől eltekintve – mindig is ellenezte azt, hogy állami eszközökkel tereljének be embereket az egyházba,¹⁰ a ma érvényes Katekizmus sem egyedül a vallásgyakorlás lehetőségében látja a vasárnapi munkaszünet célját. (Bár, mint Schanda Balázs felhívja rá a figyelmet: ez sem mellékes szempont.¹¹) A Katekizmus kettős célt fogalmaz meg – a vallási (elegendő idő az istentiszteletre) mellett megjelenik a világi indok is: „elegendő időt biztosítson a pihenésre”.¹²

Amellett, hogy az általános pihenőnapok egyike épp vasárnapra, vagyis a keresztények ünnepére essen, szekuláris érveket is hozhatunk – sőt, elsősorban olyanokat kell hozni. Ilyet követelt az Egyesült Államok Legfelső Bírósága is, amikor az ottani vasárnap-törvények (az ún. blue law) alkotmányosságát vizsgálta.¹³ Maguk az itéle-

Economics, Volume I. The History and Methodology of Law and Economics. Cheltenham, Edward Elgar, 2000.

¹⁰ Lásd például az eretnekséggel és az inkvizícióval kapcsolatos hagyományos katolikus álláspont összefoglalását: Joseph WILHELM: Heresy. In: *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 7. New York, Robert Appleton Company, 1910. (online: <http://www.newadvent.org/cathen/07256b.htm>); Joseph BLÖTZER: Inquisition. In: *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 8. New York, Robert Appleton Company, 1910. (online: <http://www.newadvent.org/cathen/08026a.htm>)

¹¹ SCHANDA Balázs: A vasárnap védelme. Néhány alapjogi szempont. *Iustum Aequum Salutare* 2015/2.

¹² Ld. *A Katolikus Egyház Katekizmus*. 2187. pont. <http://www.katolikus.hu/kek/> [a továbbiakban: KEK]

¹³ A legismertebb ítéletek: McGowan v. Maryland, 366 U.S. 420 (1961); Gallagher v. Crown Koshier Super Market of Mass., Inc., 366 U.S. 617 (1961).

tek ugyan nem mondták alkotmányellenesnek a vasárnap megkülönböztetését, de kimondták, hogy nem nyilváníthatóak azzá, ha az aznap tiltott tevékenységeket olyan módon határozzák meg, amely „teljes mértékben irreleváns az állam céljai szempontjából”.

A legegyszerűbb ilyen világi érv: az európai hagyomány (kétségtől a kereszténység befolyása miatt) a vasárnapot tette ilyen általános munkaszünetté, és ha ezen a politika változtatni akarna, akkor olyan mértékben avatkozna be a társadalom életébe, amely szekuláris elvek szerint sem elfogadható. Még ha teljesen véletlenszerű, önkényes is lenne az, hogy a munkaszünet szombatra és vasárnapra esik, ha racionálisan nem is lehetne igazolni ezt, akkor is szerencsés tekintetbe venni a kialakult hagyományt. Azonban racionálisan is igazolható, hogy épp a vasárnap (és a szombat) legyen a szabadnap.

Ennek belátásához induljunk ki a 10/1993-as Alkotmánybírósági határozatból. Itt a kérdés nem egyszerűen az volt, hogy a vasárnapi munkaszünet kimondható-e törvényben, hanem az, hogy miért nem engedi meg a törvény, hogy ha egyszer-egyszer, amikor egy hosszabb hétvégét egy hatnapos munkahéttel kell ledolgozni, akkor az a hat nap vasárnaptól péntekig és nem hétfőtől szombatig tartson? E mellett már nem érvelhetünk csak azzal, hogy legyen egységes a szabadnap, azt kell megválaszolni, hogy miért legyen az ilyenkor épp a vasárnap (és nem a szombat). A fő érv itt szerintem hasonló ahhoz, amit fent a munkamegosztás kapcsán láttunk. A kiindulópont: *extra Hungaria est vita*. Ugyanis, ha mi a magyar ünnepek miatt olykor-olykor átrendezzük a munkahetet, akkor azt nem árt olyan módon megtenni, hogy a nemzetközi munka- és egyéb kapcsolataink a lehető legkevésbé sérüljenek. Ha adott héten hatnapos munkahetet akarunk kialakítani, akkor mindenképpen kell egy munkanapot olyan napra tenni, amely a környező országokban nem az. A kérdés, hogy a vasárnap vagy a szombat legyen ez. Könnyen belátható, hogy ha vasárnapra tesszük ezt, akkor ez a partnerekkel való kapcsolattartást jobban megnehezíti, mint ha szombatra, amikor azért az európai hagyományok szerint az emberek még inkább hajlandóak munkát végezni.¹⁴

2. Legyenek-e nyitva a boltok vasárnap?

Egyelőre annyit (próbáltam) bizonyítani, hogy vannak komoly érvek a majd mindenkire kiterjedő vasárnapi munkaszünet, akár állami elrendelése mellett. De ebből nem következik, hogy a boltoknak is zárva kell lenniük.

Láttuk, hogy a vasárnapi szabadnap melletti egyik fő érv épp az, hogy ilyenkorra lehet koncentrálni bizonyos szolgáltatások fogyasztását: színházi matinék, sportesemények stb. Nem sok értelme van például a vendéglátóhelyeken is vasárnapi munka-

¹⁴ Érdemes megjegyezni, hogy néhány muszlim országban (például Törökországban) nem is a péntek a szabadnap, pedig ott ez a kiemelt vallási ünnep, mert az európai országok szombat-vasárnapi szünetjéhez alkalmazkodnak inkább. Sok más arab országban pedig a 2000-es évek első évtizedében változtatták meg a szabályt: a korábbi csütörtök-pénteki szabadnap helyett áttértek a péntek-szombatra, hogy ne kettő, hanem csak egy nappal térjenek el az európai szokásoktól, a nagy piacok időrendjétől. (Törökországban pedig eleve szombat-vasárnap volt a munkaszünet.)

tilalmat elrendelni: épp azért, hogy legyen infrastruktúrája a vasárnap értelmes eltöltésének, a baráti, társasági eseményeknek. Ezt vallási követelményként sem állíthatjuk – legalábbis nem a Magyarországon relatív többségi katolikus vallás alapján. A Katekizmus szerint is elfogadható, hogy a „helyi szokások” által megkövetelt intézmények működjenek.¹⁵ A kérdés katolikus olvasatban is úgy hangzik tehát: mi tartozzon abba a körbe, ami ezen célok elősegítése érdekében „helyi szokásként” szükségesek.

Négy problémával kell e kérdés kapcsán szembenéznünk. Az első a kereskedelem értelme – cáfolni igyekszem azt a közkeletű nézetet, amely a kereskedelemben valamiféle szükséges rossz elemet lát, és pusztán ezért számúzná a vasárnap elérhető szolgáltatások közül. A második kérdés a vasárnap nem vallási jelentőségét próbálja megvizsgálni: van-e olyan érv az egyszerű szabadidő, regenerálódás mellett, amelyet ehhez rendelhetünk – ha találunk ilyen, akkor az adott vasárnap-képpel ellentétes tevékenységek (paternalista) megtiltása szóba kerülhet. Ha nem találunk ilyen, akkor nem érdemes korlátozni azt, hogy mely szolgáltatásokat vehetik igénybe az emberek vasárnap. (Előre jelzem, itt nem a kész választ – mert ilyenrel a joggazdaságtan nem rendelkezik –, hanem csak a logika alapjait fogom megmutatni.) A harmadik elem az állami szabályozás igazolásának lehetősége: ha be is látjuk, hogy mit illik és mit nem vasárnap tenni, akkor is kérdés, hogy a nemkívánatos elemeket államilag kell-e tiltani, vagy elegendők a nem-jogi eszközök, esetleg a tiltásnál puhább jogi eszközök is elégségesek. Végezetül érdemes azt is meggondolni, hogy az ilyen szabályozásnak van-e hatása: megváltozik-e az emberek magatartása, ha tetszik: terelhetőek-e a nekünk tetsző tevékenységek felé azzal, ha bezárjuk a boltokat.

2.1. A modern kereskedelem elutasítása

Az egyik gyakori felvetés a vasárnapi kereskedelemkorlátozás mellett, hogy napjainkban uralkodó formájában, a kereskedelem szükséges rossz, amelyet az életünkben lehetőleg visszább kéne fogni. Ez a kereskedelem ugyanis erősen összekapcsolódik a fogyasztással, amely fogyasztás ma már eluralkodott az ember felett, elnyomja a valódi emberi érzéseket.¹⁶ Az ünnepnapoknak pedig ez utóbbiról kellene szólni.

¹⁵ „Ha a helyi szokások (sport, vendéglő stb.) és a társadalmi szükségletek (közszolgálatok stb.) megkövetelik a vasárnapi munkát, mindenkinek saját felelőssége, hogy elegendő szabadidőt biztosítson magának.” KEK 2187. pont

¹⁶ Ezek az elméletek persze soha nem állítják, hogy a kereskedelem mint olyan rossz lenne. Általában felmutatnak jó példákat is: tipikusan kistermelők, őstermelők piacait – pontosabban azok idealizált képét. Ugyanakkor a kereskedelem modern formáit, a kiskereskedelmi láncokat, a nagy bevásárlóközpontokat egyértelműen a „szükséges rossz” kategóriába sorolják – és hallgatnak a két véglet közötti formákról. A kereskedelem, mint tevékenység, mint hivatás elutasítása annyiban azonban megjelenik az érvelésükben, hogy az idealizált forma melletti érvként sokszor épp azt hozzák fel, hogy ott az árusok saját portékáikat árulják – vagyis nem is kereskedők, a kereskedelmet nem hivatásszerűen űzik. A modern kereskedelem elleni érveket magas színvonalon mutatja be Michael J. SANDEL: *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets* Farrar. New York, Straus and Giroux, 2012.; Michael J SANDEL: *Market Reasoning as Moral Reasoning: Why Economists Should Re-engage with Political Philosophy.* *Journal of Economic Perspectives*, 27., (2013) 121–140.

Amennyiben egyet is értünk azzal, hogy nem helyes, ha a fogyasztás, különösen a materiális fogyasztás az ember végső céljává válik – ezzel az állítással vélhetően politikai nézetektől függetlenül mindenki egyetért –, akkor is választ kell még adni két kérdésre. Miért kellene (különösen szabályozással) fenntartani éppen a vasárnapot az „ember valós céljai” számára, másrészt arra, hogy a kereskedelmet miért kapcsoljuk ilyen élesen a fogyasztáshoz? Itt a második kérdéssel foglalkozom, az elsőt a következő két pont tárgyalja.

Mint a fenti munkamegosztási modellből is nyilvánvaló: a társadalom nem működhet kereskedelem nélkül. Igen komoly érveink vannak azonban arra, hogy a kereskedelem önmagában nem a materializmushoz, a fogyasztáshoz kötődik, hanem kifejezetten nemesíti az embert: az emberek egymás érdekeire, értékeire, jogaira figyelnek (kénytelenek figyelni), ha kereskednek. Az eladó (bár lehet, hogy a saját önös érdekei miatt) a vevő igényeit próbálja kielégíteni: olyan dolgot próbál neki eladni (különösen, ha a piaci reputációja fontos és erős motivációt jelent), ami a vevőnek is értékes. Az utóbbi évek e témában egyik legfontosabb vitájában¹⁷ Luigino Bruni és Robert Sugden épp ebben látja a piac, a kereskedelem teloszatát: a kölcsönös előnyök keresése, a kölcsönösen előnyös együttműködés megteremtése.¹⁸ Sőt, erényetikai alapon ők kifejezetten jónak tartják azt, hiszen olyan erényeket fejleszt, mint a többiek elfogadása (*universality*, a diszkrimináció-mentes gondolkodás), a vállalkozó szellem, vagyis a prudens kockázatvállalás és az óvatosság megfelelő arányának megtalálása [*enterprise and alertness*], az üzleti partnerek ízlésének tisztelete [*respect for the tastes of one's trading partners*], a bizalom és hitelesség, a bizalomra épülő méltóság [*trust and trustworthiness*], a verseny és a versenytársak elfogadása [*acceptance of competition*], az öngondoskodás [*self-help*], a rivalizálás kordában tartása [*non-rivalry*], és a jutalmakkal kapcsolatos türelem [*stoicism about reward*].¹⁹

Nem tagadható természetesen, hogy a kereskedők egy része manipulálja is a vevőket, megtéveszti őket, olyan termékeket ad el nekik, amelyeknek nincs is valós értéke a számukra (vagy legalábbis majdnem biztos, hogy kevesebb, mint amennyit fizetnek érte). De e kétféle kereskedelmet a kereskedelmi taktikák²⁰ és nem például az üzlet tulajdonjoga (a tulajdonos működteti-e?), nagysága, elhelyezkedése (piacon található-e?) alapján lehet elkülöníteni.²¹ Esetleg annak alapján, hogy vannak olyan termékek, amelyek esetén az ilyen megtévesztés valószínűbb. (Aki erre hivatkozva a

¹⁷ SANDEL (2012) és SANDEL (2013); Luigino BRUNI – Robert SUGDEN: Reclaiming Virtue Ethics for Economics. *Journal of Economic Perspectives*, 27., (2013) 141–164.

¹⁸ BRUNI–SUGDEN i. m. 151–153.

¹⁹ BRUNI–SUGDEN i. m. 153–160.

²⁰ Lásd például a közel sem tökéletesen megfogalmazott – értékelésem szerint túl sok elemet tartalmazó – fekete- és szürke listákat a Polgári törvénykönyv 6:104. §-ában, a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvényben, illetve a gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól szóló 2008. évi XLVIII. törvényben.

²¹ Személyes tapasztalatból is tudhatjuk: a nagy üzletlánc boltjában a visszatérő vevő ugyanolyan viszonyt alakíthat ki az eladókkal, hentesekkel, zöldségesekkel stb. mint egy kisboltban, ahol a tulajdonos dolgozik. Ez ugyanis a kereskedelem lényege: a kapcsolat a vevővel, a vevő kívánságainak keresése.

kereskedelmet általában támadja, az ugyanabba a hibába esik, mint amikor mások a helyzetükkel visszaélő papok, tanárok, egyetemi oktatók miatt az egyház, az oktatási rendszer vagy éppen az egyetemek működését – elsősorban az azokban óhatatlanul meglevő hierarchikus viszonyokat – ítélik el.) Érdemes ezen a ponton utalni arra, hogy sok országban nem a kereskedelmet, a kiskereskedelmet, hanem bizonyos árucikkek adás-vételét tiltják vasárnap.²²

Mielőtt továbblépnék, még egy elemet ki kell itt emelni. Ez a pont azt vizsgálta, hogy a kereskedelem ellentétes-e az ember valódi lényegével, amely túl van a fogyasztáson. Inkább amellett érveltem, hogy nem – ez azonban nem jelenti azt, hogy a kereskedelem ne eshetne az általános munkatiltalom alá. Azt is bizonyítani kellene, hogy az nem csak nem ellentétes, hanem kifejezetten összefér azzal, elősegíti azt. Ilyen érveket láthatunk Frivaldszky Jánosnál (igaz csak a kereskedelem egy szegmensére – de az előbb felsoroltak alapján e pozitív hatások a nagyobb kereskedelmi egységeknél is jelentkeznek).²³ De amennyiben ezeket nem is találjuk meggyőzőnek, akkor is felmerül a konzervatív érv: húsz-huszonöt év után nem tekinthető-e a vasárnapi kereskedelem Magyarországon olyan – a Katekizmus szavaival – „helyi szokásnak”, amelyet annyiban legalábbis tolerálnunk kell, hogy az annak betiltása, korlátozása mellett érvelőkre toljuk a bizonyítás terhét. Ekkor épp azt kéne bizonyítani, amit ez a pont cáfolni igyekezett: a modern kereskedelem nem csak szükséges rossz, nem kótódik olyan erősen a fogyasztói társadalomhoz, mint azt ezek az érvek állítják.

2.2. Mi az ünnep? Válaszkezdemény Joseph Pieper filozófiája és a munkagazdaságtan alapvető állításai alapján

A másik előbb feltett kérdésre még nem válaszoltunk: kell-e korlátozni egy tevékenységet (például a vásárlást) azért, mert nem illik a vasárnaphoz. A kérdés a mai magyar nyelven meglehetősen furcsán hangzik: itt nem a szabadnap eltöltését, amelyet éppen a szabadság kifejezéssel jelölünk, akarjuk szabályozni? De igen. Tegyük azonban hozzá, hogy bár magyarul valóban szabadnapként, szabad időként utalunk a hét ezen napjaira, más nyelveken nem a szabadságon van a hangsúly, hanem eleve rendelünk hozzá egy fogalmat. Leisure – mondja az angol. Musse – németül. Arisztotelész, akinek az etikájában ez az időszak roppant fontos szerepet játszik, a *σχολή* szót használja rá – ez lett a későbbi iskola szó alapja a legtöbb nyelvben. Vagyis a nem munkával töltött idő nem egyszerűen *szabad* idő, hanem valamivel (de nem munkával) eltöltött időt jelent az európai nyelvek nagy részében. Pusztán ezen szemantikai okok miatt a továbbiakban ezt a (vasárnapi) időt nem szabadnapként, hanem ünnepként említem.

²² Texasban például az autók eladását. Az Egyesült Államokban a vasárnap-rendeletéről elhíresült Bergen megye, New Jerseyben, ahol a ruházati cikkek, cipők, bútorok, háztartási eszközök kereskedelmét is tiltják – illetve a megyén belül Paramus, ahol az élelmiszeren és a benzinen kívül mindent.

²³ FRIVALDSZKY János: A vasárnapi kötelező pihenőnap természetjogi alapjai és közpolitikai lehetőségei. *Iustum Aequum Salutare*, XI., 2015 /1. 87–88., 93–97.

A kérdésünk az, hogy van-e olyan tevékenység, amely a vasárnap ünnep jellegével nem fér össze? Ha van, minek alapján határozhatjuk meg ezek körét? Az ezekre a kérdésekre adott válaszkezdeményem Josef Pieper, német tomista szerző, magyarul sajnálatos módon még meg nem jelent, kiváló esszéjére²⁴ támaszkodik. A következőkben csak a logika alapjait mutatom meg: azt vizsgálom, hogy a klasszikus filozófia, elsősorban Arisztotelész és a tomizmus, illetve a modern munkagazdaságtan alapján honnan indulhatna el egy ilyen vita. Két állítást teszek. Az első: a vasárnap lényege az ünnep, vagyis az, hogy ez a munka ellentéte. Ezen a ponton azonnal jelezni kell: a munka nem csak a munkahelyen végzett munka lesz. A második: ezt a magasabb rendű időtöltést előírni nem lehet. Nem csak jogilag, jogon kívüli eszközökkel (akár erkölcsileg) sem. Felmutatni, tanítani, példát adni lehet.

A vasárnap lényege az ünnep. Az ünnep, amelynek Pieper szerint is legmagasabb foka a fesztivál, a kultusz (az Istennek rendelt fesztivál).²⁵ De a vasárnapi idő, az ünnep e kultusz nélkül is elválík a munkától. Pont az a lényege: nem munkával töltött idő. De ahhoz, hogy ezt megértsük, végig kell gondolni, hogy mi is a munka (mint majd látjuk: nem csak fizetett, piaci munka létezik), miből lépünk ki, amikor hetente egyszer ünneplünk.

Pieper abból indul ki, hogy a klasszikus korban ez az ünnepi (szabad) idő volt az emberi élet központi eleme – vagyis a logika éppen fordítottja a mainak. Arisztotelész arról beszél a Nikomakhoszi etika X. könyvében, hogy az ember azért mond le erről *σχολή*-ről (amelyben a valódi boldogság egyedül elérhető) a munka javára (a munkára egyébként nem is használ szót, csak azt mondja, hogy a feláldozott idő), hogy igazi *σχολή*-ban legyen része.²⁶ Ezzel szemben ma ezt az időt azért értékeljük, mert regenerálódni tudunk, hogy újult erővel folytassuk a munkát hétfőn: a munka áll az emberi élet középpontjában.²⁷ Ennyiben tulajdonképpen erre a nem munkával (mások szolgálatával) töltött időre tekintünk szükséges rosszként: a mai munka-alapú világban a szabadidőt igazoljuk a nagyobb munkateljesítménnyel (vagy azzal, hogy ebben az időben más társadalmilag hasznos tevékenységre, nem fizetett munkára marad idő).²⁸

Talán nem szakmai sovinizmus ezen a ponton párhuzamot vonni a klasszikus arisztotelészi logika és a munkagazdaságtan között. Ugyanúgy, ahogyan a klasszikusok és a középkor, a munkagazdaságtan is abból indul ki, hogy az nem érték, hogy valakinek munkája van. A munka nem érték, hanem költség. Az értékes a munkán

²⁴ JOSEF PIEPER: *Muse und Kult and Was heisst Philosophieren?* Kösel-Verlag, 1948. (Az itteni oldal-számok az első angol kiadásra hivatkoznak majd: JOSEF PIEPER: *Leisure – The Basis of Culture*. South Band, Indiana, St Augustine's Press. 1998.)

²⁵ PIEPER i. m. 69.

²⁶ ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi etika*. 1177b.

²⁷ Láttuk, hogy – igaz az Istennek szentelt idő mellett – megjelenik a szabadnap ezen egyszerű munka-központú, rekreációs funkciója a katolikus Katekizmusban is.

²⁸ PIEPER i. m. 53–54.

kívüli idő. A munka annak eszköze, hogy megteremtsük a feltételeit ezen idő számunkra értelmes és hasznos eltöltésének.²⁹

Látszik, a klasszikusok és a középkor munkafogalma túllép a szabadnap–munkanap, szabadidő–munkaidő mai elválasztáson. A munka lényege nem az, hogy akkor dolgozunk a munkaadónk, vagy a vállalkozásunk számára, míg a szabadidőnkben nem. A munka és az ünnep *logikája* más; és – mint majd látjuk – a modern munkagazdaságtanban (igaz emeltebb szintű modellekben) visszaköszön ez a nézet.

Pieper abból a jól ismert tényből indul ki, hogy az Arisztotelész és a középkori zsidó-keresztény filozófia, etika (de bizonyos muszlim szerzőknél is felbukkan ez a gondolat) a legmagasabb rendű életnek a *vita contemplativa*-t tartja. Ez az ünnep központi eleme is – és *munka nélkül* töltött élet. Ennek lényege, hogy a *vita contemplativa* nem mások szolgálata, hanem ilyenkor maga a tevékenység önérték. Előttünk áll tehát a munka és az ünnep klasszikus elhatárolásának egyik eleme: az egyik önérték, a másikat az teszi értékesé, amit általa elérünk. Éppen ezért nem is igazolhatjuk az ünnepet funkcionálisan: például azzal, hogy ekkor milyen sok jót teszünk a többiekkel.³⁰ Tiszta josefinizmus lenne ez – tegyük hozzá –, hiszen II. József ugyanilyen alapon tett különbséget a különböző egyházi rendek között, amikor egyeseket feloszlatásra ítélte.

A munkagazdaságtan ezt az elemet szintén kiemeli. A munka haszna az annak révén megtermelt jövedelem, vagy a saját fogyasztásra termelt szolgáltatás, míg a szabadidő önérték. Mi ez a „saját fogyasztásra termelt szolgáltatás”? Például a nem fizető állásban végzett (ha tetszik a fizetett szolgáltatásokat helyettesítő) munka – házimunka, autósosás stb. Amennyiben ezeket a tevékenységeket nem azért végezzük, mert szeretjük, hanem, mert kikapcsol, segít regenerálódni, vagy mert azok révén valamit el akarunk érni, akkor az a munkagazdaságtan fogalmai szerint munka és nem szabadidő.³¹

Pieper felvet egy másik dichotómiát is: az ünnep az *intellectus*, a munka a *ráció* ideje. Az ünnep az intellektusé, amely a klasszikus felfogás szerint nem strukturál, számol, kalkulál, érvel, mint a ráció, hanem egyszerűen szemlél, befogad, érzel – befogadja azt, amit másoktól, az Istentől kap.³²

Az ünnepet persze – éppen mivel önértéke van – jól (lényegével összhangban) és rosszul is előlhetjük. Arisztotelész nyomán³³ Pieper fel is teszi a kérdést: hogyan lehet a szabad időt nemesen élvezni? Említettük, hogy Pieper számára – katolicizmusa, tomizmusa miatt – nem is kérdéses, hogy a legmagasabb rendű eltöltése ennek az időnek az Istennek szentelt idő, a kultusz. De ha tisztán arisztotelészi alapon mara-

²⁹ Magyarul: John CULLIS – Philip JONES: *Középügyek és közösségi döntések*. Budapest, Aula, 2003. 265–268; Ralph E. EHRENBURG – Robert S. SMITH: *Korszerű munkagazdaságtan – Elmélet és közpolitika*. Budapest, Panem, 2008. 201–225.; Jack HIRSHLEIFER – Amihai GLAZER – David HIRSHLEIFER: *Mikroökonómia. Árelmélet és alkalmazásai – döntések, piacok és információ*. Budapest, Osiris, 2009. 494–502.

³⁰ PIEPER i. m. 40.

³¹ Ilyen emeltebb modell magyarul: CULLIS–JONES i. m. 302–303., EHRENBURG–SMITH i. m. 243–256.

³² PIEPER i. m. 32–33.

³³ ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. VIII.3. 1137b.

dunk, akkor is érdemes kiemelni: ez az az idő, amikor az ember valódi önmaga lehet. Önmaga, amely túl van a munkán, a kalkuláción, a racionalitáson, ami nem az erőfeszítésre, a termelésre, hanem a világtól, istentől kapott ajándék elfogadására, befogadásra (az intellektusra), a világra való nyitottságra épül.³⁴

Akkor tehát térjünk vissza a mostani kérdésünkhöz: ennek alapján összefér az ünneppel a kereskedelem? Amennyiben elfogadjuk a munka és az ünnep itteni szembeállítását, akkor nyilvánvalóan sérti ezt a különbségtételt az, ha valaki bizonyos munkát, így például a bevásárlást tudatosan vasárnapra hagy – mondván: akkor úgyis lesz rá idő. Ez nyilvánvalóan munkanappá (igaz: nem fizetett munkanappá) teszi a vasárnapot. Ezen a ponton érdemes felhívni a figyelmet ismét arra, hogy sok ország vasárnap-törvényei nem a kereskedelmet, mint olyat (kivételekkel) tiltják, hanem csak bizonyos fajta áruk kereskedelmét. E modell szerint ez annyiban igazolható (talán), ha olyan termékek kereskedelmét tiltják, amelyek esetén fenyeget az, hogy egyszerűen „házi” munkát hagyunk vasárnapra.”

Ebben a megközelítésben arra is egyszerűen választ adhatunk, hogy mi határolja el a szombati munkaszünetet a vasárnapi ünneptől. Frivaldszky is felteszi ezt a kérdést, „helyét kereső szombatról” ír.³⁵ Azonban amennyiben elfogadjuk, hogy nem a fizetett munka és a szabadidő dichotómiájában kell gondolkodnunk, hanem létezik nem fizetett munka (például házimunka) is, akkor nyilvánvaló, hogy az ünneppel, azaz – európai hagyomány szerint – a vasárnapkal ez utóbbi is kevésbé fér össze. Míg a szombattal igen. A két szabadnapnak ez a szétválasztása igazolható egyébként az első részben látott hálózati hatással is: ha mindannyian a vasárnapot (és nem néhányan a szombatot, néhányan a vasárnapot) tartjuk fenn az ünnepre, akkor az ünnep együtt, vagyis baráti társaságban is eltölthető.³⁶

A házimunka vasárnapra hagyása tehát nyilvánvalóan sérti az ünnep–munka elentétet. Ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy az ünnephez nem lehet célt rendelni: az ünnep önérték. Az ünnepet nem valamilyen – mégoly emelkedett és nemes – *célra kell* fordítani. Ezzel visszajutunk a pont elején látott második kérdéshez: elő lehet-e írni a vasárnap megünneplését? Nem. Ha ugyanis az ünneplés célja nem valami rajta kívülálló, akkor azt *nem* is szervezhetjük *azért*, hogy megünnepeljük Istent – az ünnepek, benne az Istentől kapott ajándék befogadásának, önértéknek kell lennie. Ha

³⁴ PIEPER i. m. 51–52. Pieper külön kiemeli az egyik főbűn értelmezésváltását. Mi a hét főbűn egyikét az *acediat* (amelyet – jellemző tévedéssel – sokszor csak restséget emlegetünk, pedig valójában a *jóra való* restséget jelenti) az erőfeszítés hiányaként írjuk le. Ezzel szemben például Aquinói Szt. Tamás még a harmadik parancs megsértéseként. Nem a munkával töltött időhöz, hanem a munka nélkül töltött időhöz kapcsolta. Az *acedia* az arra való restség, hogy valaki önmaga, vagyis valódi ember legyen. (PIEPER i. m. 48–49.)

³⁵ FRIVALDSZKY i. m. 86–87.

³⁶ Tegyük hozzá: a szombat és a vasárnap közötti házimunkára illetve ünneplésre fenntartott idő megkülönböztetés mellett érvelhetünk az externália érvvel is. Talán megkockáztatható e helyen az a hipotézis (csak anekdotikus esetekkel, átfogó empirikus vizsgálatokkal nem szolgálhatok), hogy az, aki a vasárnapra szervezi a házimunkát (gondoljunk például zajos szerelési, takarítási munkákra), zavarja a többieket, akik a napot a nekik tetsző módon, de vélhetően nyugalomban szeretnék eltölteni. Az ilyen munkákkal járó zavarás szombaton (vélhetően) sokkal inkább elfogadható a többség, a többiek, a „zavartak” számára.

nem így lenne, akkor az ünnepből egy funkciót (akár Isten tiszteletét szolgáló munkát) eszközölünk. Piepert idézve:

„Amikor próbálunk újra teret keresni a valódi ünneplésnek [true leisure], hogy alapvetően helyes hozzáállást alakítsunk ki és »megéljük« az ünnepet [leisure], ennek a gyakran reménytelennek látszó tervnek a valódi nehézsége abban áll, hogy az ünneplés végső gyökere kívül esik a mi felelős, akaratlagos cselekvésünk körén. Pontosabban: a világgal való legteljesebb összhang nem jöhet létre valamely akaratlagos döntés eredményeként. Mindenekelőtt nem »hozhatjuk létre« valamely távolabbi cél érdekében. Vannak bizonyos dolgok, melyeket nem tehetünk meg »azért, hogy« valami mást tegyünk. Vagy egyáltalán nem tesszük meg őket, vagy pedig azért tesszük, mert önmagukban van értelmük. Az orvosoknak persze igazuk van abban, hogy az ünneplés hiányába [lack of leisure] belebetegszik az ember. Ugyanakkor lehetetlen valóban ünnepelni [to be truly at leisure] kizárólag az egészségünk érdekében. Ez nem pusztán egy zavaró logikai hiba: az ünneplés egyszerűen nem lehet munka. Nem tudunk ünnepelni addig, amíg eszköznek tekintjük – legyen bár a »keresztény Európa kultúrája megmentésének« az eszköze. Isten dicsőségét sem vagyunk képesek megünnepelni [celebrate], amíg nem önmagáért tesszük. Mégis ez – a világ egészével való összhang legméltebb formája – az ünneplés [leisure] legmélyebb forrása.”³⁷

2.3. Kell-e államilag szabályozni?

Ha elfogadjuk az előző gondolatmenetet (vagy más módon eljutunk oda, hogy mivel kellene töltenünk a vasárnapot), akkor még mindig előttünk egy kérdés: az ebbéli meggyőződésünket állami szabályozással rákényszeríthetjük-e a többiekre? Felválalható-e ez a paternalizmus.

Ha erre a kérdésre igennel válaszolunk, akkor a véleményünket ki kell tenni a – nevezük így – *paternalizmus tesztnek*: emberek magatartását azért akarjuk-e államilag korlátozni, mert a saját maguk számára káros döntéseket hoznak? A fenti érvelés valami ilyen érvet mutatott: az emberi léthez hozzátartozik az is, hogy hetente egyszer kiszakadjunk a munka világából. Ha valaki nem ezt teszi, akkor saját magának okoz kárt.³⁸

E téren napjaink két legnépszerűbb joggazdaságtani modellje az aszimmetrikus paternalizmus, illetve a puha paternalizmus. Az *aszimmetrikus paternalizmus*³⁹ akkor lát igazoltnak egy ilyen lépést, ha azok helyzete, akik számára az adott döntés előnyöket hoz (például megvédi őket saját rossz döntéseik következményeitől) sok-

³⁷ PIEPER i. m. 76.

³⁸ A paternalizmusról bővebben írtam: SZALAI i. m. 566–571. További magyarul: CSERNE Péter: Szerződési szabadság és paternalizmus: adalékok a szerződési jog közgazdasági elemzéséhez. *Századvég*, 2006/3. 41–78.

³⁹ Colin CAMERER – Samuel ISSACHAROFF – George LOEWENSTEIN – Ted O'DONOGHUE – Matthew RABIN: Regulation for Conservatives: Behavioral Economics and the Case for „Asymmetric Paternalism”. *University of Pennsylvania Law Review*, 151., 2003. 1211–1254.

kal nagyobb mértékben javul, mint amennyivel azok helyzete romlik, akiket az adott szabályozás számukra előnyös döntések meghozatalában gátol. (Látszik: roppant közel áll ez az alkotmányjog arányosság fogalmához.)

A vasárnap kapcsán is bevethető ez az érv – csak vélhetően erős ellenállásba fog ütközni. Sokszor érvelünk ugyan paternalista alapon bizonyos szabályozások mellett (a devizahitelezés megtiltásától, bizonyos élelmiszerek, drogok forgalmazásának tiltásán át a biztonsági öv kötelezővé tételéig), de ezek mögött általában „tudományos” érvek állnak. A vasárnapi időfelhasználás kapcsán viszont metafizikai érveket hozhatunk. Ez a különbség azonban nem jelentős: még, ha nem is nyitunk vitát a metafizikai, ontológiai, teológiai érvek tudományos jellegéről (pedig kellene), akkor is érdemes azonban felhívni a figyelmet arra, hogy a kemény paternalista eszközök jó része mögött sem áll szilárd tudományos bizonyíték. Ott sem tudjuk, hogy ki és mennyit nyer általuk. Jól ismert például a túlzott önbizalom-hatás, amelyet egy ilyen szabályozás erősíthet is: ha a rendszer veszélyesség miatt kiszűr bizonyos termékeket, szolgáltatásokat, akkor ezzel implicite azt is üzeni, hogy a piacra engedett termékek és szolgáltatások biztonságosak. Ezért a döntéshozó egyébként meglévő természetes gyanakvása, óvatossága csökken, és ha akad olyan piacra kerülő termék, szolgáltatás, ami valójában nem biztonságos, akkor annak a fogyasztását egy ilyen fals biztonságtudat éppen, hogy növeli.⁴⁰

A *puha paternalizmus*⁴¹ kérdése nem az, hogy esetleg milyen nem várt következményekkel jár a szabályozás, hanem, hogy milyen puhább alternatívái vannak. Ilyen lehet az erkölcsi, társadalmi szankció; ilyen lehet a közgazdasági értelemben vett költségek emelése. *Erkölcsi társadalmi szankciók* elsősorban a nevelés útján alakíthatóak ki: amennyiben egy adott közösségben kialakul az a norma, hogy – mondjuk a másik vasárnapi pihenése miatt – nem kezdünk vasárnap reggel takarítani, füvet nyírni, flexelni, akkor az ehhez kapcsolódó társadalmi (és hangsúlyozottan nem jogi) szankciók sokkal hatásosabbak lehetnek, mint a jogiak.

A *közgazdasági értelemben vett költségemelés* pedig egyszerűen a vásárlás megnehezítése (vagy éppen konkrétan megdrágítása). Ilyen lehet *ad absurdum* egy vasárnapi vásárlásokra kivetett adó. Hasonló hatása lenne ennek, mint a dohányadónak: nem tiltjuk a dohányzást, csak a magas árakon keresztül próbáljuk ellenősztonözni

⁴⁰ A legismertebb ilyen vizsgálat és hipotézis az, amely a kötelező biztonsági öv bevezetésének következményeit vizsgálta. Az állítás szerint a biztonsági öv miatt az emberek a nagyobb biztonság, a kisebb kockázat tudatában elkezdtek veszélyesebben vezetni. A modell klasszikus megfogalmazása: Sam PELTZMAN: The Effects of Automobile Safety Regulation. *Journal of Political Economy*, 83. (1975) 667–725.; Sam PELTZMAN: The Effects of Automobile Safety Regulation: Reply. *Journal of Economic Issues*, 11:3., (1977) 672–678.

⁴¹ Christine M. JOLLS – R. Cass SUNSTEIN: Debiasing through Law. *Journal of Legal Studies*, 35., (2006) 199–242.; Christine M. JOLLS – R. Cass SUNSTEIN – Richard H. THALER: A Behavioral Approach to Law and Economics. *Stanford Law Review*, 50., (1998) 1471–1550.; R. Cass SUNSTEIN – Richard H. THALER: Libertarian Paternalism is not an Oxymoron. *University of Chicago Law Review*, 70., (2003) 1159–1202.; R. Cass SUNSTEIN – Richard H. THALER: Nudge. Jobb döntések egészségről, pénzről és boldogságról – a pénzügyi válság után. Budapest, Manager Kiadó, 2011.

azt. Az irodalom ezeket bűnös tevékenységekre kivetett adóknak (*sin tax*) nevezi.⁴² Egy másik speciális költségnövelő tényező lehet a munkavállalók kötelező bérpótlékának emelése. A különbség a két megoldás között az, hogy adó esetén az eladó által fizetett összeg az államkasszába folyik be, míg bérpótlék esetében a munkavállalók kasszájába. Egy ilyen adó-, költségemelés két módon hathat a fogyasztói döntésekre: vagy emelkednek a vasárnapi árak, ami a vásárlás időzítésére hathat (áttérel a hét-köznapok felé), vagy előbb-utóbb gazdaságtalanná teszik a vasárnapi nyitva tartást, és boltbezárásokhoz vezet.

Ezen a ponton persze akár úgy is érvelhetnénk, hogy egy nagyon magas bérpótléknak vagy az adónak a hatása nem térne el attól, mint amit a mostani törvénynél látunk: egyes üzletek bezárnak vasárnap, másokat nyitva hagyunk. Csakhogy fontos különbség, hogy az adó, illetve a bérpótlék esetén nem a kormányzat dönti el, hogy melyik bolt lehet nyitva, hanem a bolttulajdonos. Ha többet hoz neki a vasárnapi nyitva tartás, mint amekkora annak a terhe, akkor ki fog nyitni. Másrészt fontos különbség az is, hogy a vasárnapi többletbevételen megosztozik (adó esetén) az államkassza, (bérpótléknál) a munkavállaló és a bolt tulajdonosa – a mai szabályozási megoldásnál, amely a kínálat csökkentése révén többletjövedelmet garantál az engedélyezett boltoknak, ez a többlet egy az egyben a tulajdonosnál marad.

2.4. Hatásos-e a boltbezárás?

Az előző pontban azt vizsgáltuk, hogy meg kell-e próbálni a vasárnap elérhető alternatív időtöltési formák korlátozásával az embereket rábírni arra, hogy ünnepléssel töltsék ezt az időt – és mondjuk ne házimunkával. Ugyanakkor kérdéses az is, hogy egy elérhető tevékenység (például a bevásárlás) kiiktatására válaszul vajon a „kívánatosnak (ünnepeknek) tartott” tevékenységek felé fordulnak-e az emberek.

A közgazdasági irodalomban – történeti okok miatt – nem ezt, hanem a fordítottját vizsgálták többen: az amerikai vasárnap-törvények (az ún. blue law szabályozás) feloldása után vizsgálták a templomlátogatás alakulását. Két jelentősebb vizsgálatot ismerünk. Jonathan Gruber és Daniel M. Hungerman azt találták,⁴³ hogy azokban az amerikai tagállamokban, ahol az adott évben még szabad volt a vasárnapi vásárlás (nem volt érvényben blue law), szignifikánsan alacsonyabb annak a valószínűsége, hogy valaki templomba jár. Ugyanakkor ez a hatás nem minden csoportnál jelentkezett. A vasárnap-törvények hatása elsősorban annak a valószínűségét csökkentette, hogy valaki hetente egyszer jár templomba. (Vagyis a hetente egyszer templomba járók aránya csökkent.) Viszont nem volt szignifikáns hatása annak a valószínűségére, hogy valaki gyakrabban (hetente többször) járt templomba. Egy kivételtől elte-

⁴² Edward L. GLAESER: Paternalizmus és pszichológia. *Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás*, IV. (2010) 65.

⁴³ Jonathan GRUBER – Daniel M. HUNGERMAN: The Church versus the Mall: What Happens When Religion Faces Increased Secular Competition? *The Quarterly Journal of Economics*, (2008) 831–862. A kontrollváltozók között szerepelt az adott személy kora, neme, bőrszíne, végzettsége, családi állapota, illetve a lakóhely (az adott állam) jellemzői közül a feketék, a külföldön születettek, a munkanélküliek aránya, illetve az átlagos jövedelem. (Az adott személy jövedelme nem!)

kintve nem változtatta meg szignifikánsan annak a valószínűségét sem, hogy valaki ritkábban, vagy egyáltalán nem jár templomba. A kivétel: annak esélye, hogy valaki azok közé tartozik, akik évente egyszer-kétszer mennek templomba szignifikánsan nőtt.⁴⁴ Érdemes kiemelni azt is, hogy a szerzők számára úgy tűnik, hogy a fordított okság (vagyis, hogy nem a vasárnap-törvények kiiktatása okozta a vallásosság csökkenését, hanem a vallásosság csökkenése miatt lehetett felszámolni a vasárnapi tiltásokat) kizárható: nem mutatható ki, hogy a törvényi változások előtt szignifikánsan csökkent volna a vallásosság. Danny Cohen-Zada és William Sander eredményei⁴⁵ megerősítik a blue law törvények eltörlésének vallásosság-csökkentő hatását. Ők azonban nemi eltéréseket is vizsgáltak. Mind a nők, mind a férfiak esetében azt találják, hogy a vasárnap-törvények eltörlése csökkenti a vallásgyakorlás, pontosabban a templomba járás valószínűségét – azonban ez a hatás a férfiak esetében nem szignifikáns.⁴⁶

Ezen eredmények kapcsán azonban érdemes emlékeztetni arra, hogy a vizsgálatok a vasárnapi vásárlás engedélyezését vizsgálták. Vagyis éppen azzal ellentétes lépést, amely most bennünket érdekel: nem a vasárnapi kereskedelem korlátozását, hanem annak liberalizálását. A közgazdaságtanban jól ismert eltérés, hogy ugyanazt a dolgot máshogyan értékeljük akkor, amikor megkapjuk és akkor, amikor elveszítjük. Amikor azt kell kinyilvánítani, hogy egy jog, egy lehetőség megszerzése érdekében mit vagyunk hajlandók feláldozni (ez az ún. fizetési hajlandóság), akkor sok esetben lényegesen kisebb értéket kapunk, mint ha azt kérdezzük, hogy ugyanennek a jognak, lehetőségnek az elvételeért mivel lehetne minket kompenzálni.⁴⁷ Vagyis

⁴⁴ Vizsgálták azt is, hogy a vallási szervezeteknek adott adományok hogyan változtak. Itt is a vallásosság gyengülését találták, legalábbis annyiban, hogy szignifikánsan alacsonyabb azon államokban az ilyen adományok nagysága, ahol nem volt blue law. Ugyanakkor az adományozás valószínűsége (az adományozók aránya) nem csökkent, csak az, hogy egy adományozó mekkora összeget ad. Másrészt vizsgálták a fiatalok körében bizonyos káros tevékenységek elterjedését is. Azt találták, hogy a vasárnap törvények eltörlése, illetve a vallásosság gyengülése (a két hatást nem választották szét) növeli a marihuána és a kokain-fogyasztás valószínűségét, viszont nem hat a túlzott alkoholfogyasztásra. Ugyanakkor, az is kimutatható volt, hogy a vallásukat gyakorló családok esetén a vasárnap-törvények eltűnése mind a három kérdésben lényegesen erősebben hatott: mind a három káros tevékenység valószínűsége szignifikánsan nagyobb mértékben nőtt a vallásgyakorlók, mint a vallásukat nem gyakorlók körében.

⁴⁵ Danny COHEN-ZADA – William SANDER: Religious Participation versus Shopping: What Makes People Happier? *Journal of Law and Economics*, 54., (2011) 889–906. A kontrollváltozók között szerepel az adott személy jövedelme, kora, neme, bőrszíne, végzettsége, családi állapota, gyerek száma, vallása (pontosabban a katolikusokat és a fundamentalista protestánsokat elkülönítették a többiekől), a lakóhely nagysága, illetve a lakóhely (az adott állam) jellemzői közül a feketék, a külföldön születettek, a munkanélküliek aránya, illetve az átlagos jövedelem.

⁴⁶ A vizsgálatuk kiterjedt arra is, hogy a boldogságérzet hogyan változott ezzel párhuzamosan. A nők esetében szignifikánsan csökkent, míg a férfiak esetében nincs kimutatható változás. Instrumentális változót használva kimutatják azt is, hogy a vallásgyakorlás – ahogyan azt más elemzések is mutatják – pozitívan hat a boldogságérzetre.

⁴⁷ A két hatás közötti különbséget nevezi a közgazdaságtan vagyoni hatásnak. Ld. erről magyarul például Paul MILGROM – John ROBERTS: *Közgazdaságtan, szervezetelmélet és vállalati irányítás*. Nemzeti Budapest, Tankönyvkiadó, 2005. 65–69.

az, hogy az új lehetőség megjelenése (különösen rövid távon) mekkora értékkel bír a polgárok számára, mennyien váltanak erre a tevékenységre a régi helyett (ezt elemezte a két vizsgálat), csak korlátozottan alkalmas arra, hogy a fordított hatást vizsgáljuk, vagyis, hogy a lehetőség elvételére hogyan fognak reagálni, mivel helyettesítik azt.

Összefoglalás

A tanulmány hét legfontosabb állítása:

- 1.) Az egyszerre kiadott szabadnap, a gazdaság, a termelés (nagy részének) koordinált leállása, a pihenőidő egységesítése pénzügyi (profit-) és társadalmi érdek is.
- 2.) Az, hogy ez a pihenőnap éppen (szombatra és) vasárnapra essen, a vallás-szabadság érvei mellett, szekuláris érvekkel is alátámasztható: a nemzetközi kereskedelem követeli, hogy a hazai termelés akkor álljon le, amikor a környező országoké, a fő külkereskedelmi partnereinké.
- 3.) A vasárnapi általános munkaszünet nem jelenti azt, hogy ekkor minden üzleti tevékenységet fel kell függeszteni: vannak olyan szolgáltatások, amelyek épp azért szükségesek, hogy ezt a pihenőnapot a többség értelmesen, az ünnephez méltóan vagy (ami nem ugyanaz) a társadalmi célokkal összhangban el tudja tölteni.
- 4.) A modern kereskedelem, mivel elsősorban az emberek közötti kooperációt, kommunikációt segíti, illetve erkölcsi nevelő funkciója is van, így nem egyszerűen szükséges rossz, a vasárnap társadalmi (szekuláris) funkciójával sem feltétlenül ellentétes. (Ki kell emelni: Magyarországon ez „helyi szokásnak” is tekinthető húsz-huszonöt év távlatából.)
- 5.) Ugyanakkor érdemes azt is megfontolni, hogy mi adja a vasárnap ünnepnap jellegét – és ennek alapján végiggondolni, hogy milyen tevékenységek férnek azzal össze, illetve mely tevékenységeket érdemes emiatt tiltani aznap. A kiindulópont: az ünnepnap nem csak a fizetett munkával töltött hétköznaptól, hanem a házimunkától is elválik. Emiatt (éppen a gazdasági társadalmi érdekek miatt is) érdemes megfontolni, hogy valahogy rávegyük-e a társadalmat, hogy a nem fizetett házi munkát se hagyják vasárnapra. (Ez az érv bizonyos kereskedelmi tevékenységek korlátozását indokolhatja. Azonban ez a szabályozás sokkal inkább bizonyos árucikkekre kellene, hogy kiterjedjen, nem pedig bolttípusokra, kereskedelmi formákra.)
- 6.) A vasárnapot érdemes ünnepként megtartani. Viszont éppen az ünnep jellege okozza, hogy annak eltöltését annak ellenére sem érdemes (jogi, vagy jogon kívüli) szabályozókkal befolyásolni, hogy nem mindegy, azt mivel töltjük: az ünneplés, ha nem öncél, hanem valami nagyobb cél szolgálatában áll (legyen az bármilyen nemes cél is), akkor végső soron munka – és mint ilyen ellentétes az ünnep lényegével.
- 7.) Amennyiben mégis szabályozni akarja valaki a vasárnapi, ünnepi tevékenységet (mint láttuk, a kereskedelem-korlátozás hatása kimutatható), ak-

kor azt nem feltétlenül csak a szabályozás (a betiltás) eszközével érheti el. Sok szempontból jobb társadalmi eredményekkel kecsegtet a vasárnapi kereskedelem megdrágítása – elsősorban a bérpótlék emelése révén.

